

A fejedelmikor jellemzéséhez.

E kötet nemzeti fejedelemségünk szerencse-csillagának ragyogni indulását tárgyalja ¹⁾).

Erdély sajátlag a Báthoriak felléptével vált el az anyahontól. A Zápolyák mint választott magyar királyok kormányozták Erdélyt, kihaltukkal vajdák léptek helyökbe, kik csak hamar fejedelmekké nőttek ki magukat.

Erdély kiszakadva a magyar korona közvetlen uralma alól: külön, mondhatni önálló államá alakult.

És ez nem egyesek nagyravágyása, nem pártoskodás, hanem a nemzeti lét önfentartási küzdelmének természetes kifolyása. Nem vakeset szüleménye, hanem a magyar történelem egyik legszebb gondolata. Másfélszázados szabadságharcsi vállalat volt az, két óriás birodalom elnyelni akarása ellenében.

Erdély ez időben két világeszmét képviselt, a magyar nemzet szabadságát, az alkotmányos törekvést, mivel akkor az angolon kívül Europa egy népe sem törődött; s képviselte a protestans vallást, mely ellen fél Europa egész 1648-ig, másfél századig, fegyverben állott.

Ily szempontból tekintem én a nemzeti fejedelemség történetét, s így tekintették régi történetiróink is; kik közül azok, kiknek ez eszmék nem tetszettek, a nemzeti fejedelmek ragyogó korszakát gyakran a legszolgaibb ecsettel mázolták. S fájdalom, maig is akadnak egyoldalú regényirók, kik e szabadsághősöket, koruknak e legnagyobb magyarjait, csak is gyenge oldalukról szeretik bemutatni.

Pedig, ha a nemzeti fejedelemség örök igazságu eszméket képvisel: e kor hősei ez eszméknek voltak martyrai. Mert igen

¹⁾ L. e jellemzéshez „A m. viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korában.” 163.

csalódnék az, ki azt hinné, hogy nemzeti fejedelmeink közt volt csak egy, kinek fejedelmi süvege gyémánt tövisekkel ne lett volna megrakva. A fejedelemség kiküzdése, megalapítása, a hatalmakkali elismertetése, nem egy percz, nem egy fejedelem műve volt. A küzdelem sok vérrel és honfi-könnyel áztatott phasion ment keresztül, míg oda jutott, hogy Erdély a lön, minek szánva volt, a magyar nemzetiség, az alkotmányos szabadság, a protestantismus védbástyája, s az annyi felől szorongatott, mondhatni üldözöttet anyahon szabadabban gondolkodó fiainak menhelye.

A Zápolyák is, kiket korunkig oly divatos volt sárral dobálni, megtették a magukét.

Zápolya 1538-ban oly békét kötött, mely által Erdély az ő részére biztosított, s hogy erősebb legyen, a Szilágyot és Zárándot hozzá szakasztatá;

Izabella királyné a mint 1541-ben Budát elvesztette, nem hallgatott ellenei rémitéseire, 1542-ben Erdélybe jött, a magyar koronát behozta, ennek aegise alatt a magyar királyságot folytatván, hogy ne koczskáztasson mindent, Erdélyt Magyarhontól elszakasztá; 1543-ban hogy keletről biztosítsa magát, a török portára adót kezdett küldeni; s fia halála esetére Erdélynek szabad fejedelemséget kért; mit 1550-ben mint ígéretet csikort ki.

János Zsigmond 1566-ban már formuláztathatá, s a szabad fejedelem választásról okmányt eszközölt; míg végre 1570-ben kivitte, hogy a speyeri szerződés által Ausztria, mely félszázadon át küzdött az elszakadás ellen, az erdélyi fejedelemséget szintén elismerte, jollehet csakis vajdai czimmel.

Ily phasisakon érkeztünk a mohácsi vésztől a ponthoz, hol e kötet történelmünk fonalát felvette.

Az összeomlott magyar birodalomból egy fejedelemség lön mentve, mely annak alkotmányát megmentette, s idővel tovább fejtette.

E szerint, mikor János Zsigmond megholt, a Magyarhontól elválás s külön fejedelemség alapítás eszméje ki volt ugyan fejlődve; de a valosítás révpartjához csakis Scylla és Charibdis között lehetett eljutni: mint Scylla ott állt a török porta, melynek sziklái, ha összeütközünk, Erdély hajóját szilakba zuzással, mint Charib-

dis ott állt Ausztria, mely ha a törökkel szakasztunk, az egész magyar birodalmat beolvasztással fenyegeté.

Nyíltan a törökkel, titokban Ausztriával szövetkezni, e volt elvül felállítva, s ezt a speyeri pontok értelmében Ausztria is helyeselte; azonban, viszály magvaként maradt fenn, hogy a szultán fejedelmet, Ausztria vajdát kívánt Erdély élére.

E ponton hagyá János Zsigmond kora halálával Erdélyt... Innen fejteni tovább, e volt a nagyszerű feladat... Tovább fejlett, mert a diplomatia s a kormányok féltékenykedése hathatósan közreműködött.

A kormányok divide et vinctes politikája Magyarhont három darabra szakítá: egy részét Budával bírta a török, másikat Pozsonnal, Kassával az osztrák; Erdély, mint a két hatalom vetélyének aranyalmája, a kettő közt hányatott; mert mindenik belátta, hogy a hová a harmadik rész hajol, azé lesz végül is sz. István birodalma.

Magyarhon nagy része igában nyögött; Erdély, mint a Zápolyák nemzeti királyságának központja, republicával határos szabadságnak örvendett. S miután belátta a nemzet, hogy Magyarországot a basák uralma vérig kinozza: örvendett a nagy rész, hogy a szabad Magyarhon romjaiból még egy kis védbástya tartja magát fenn, hová az üldözött nemzetiség, eltiport alkotmányosság, s vérpaddal fenyegetett protestans vallás vértanui magukat elvonhatják.

Mig Erdély s a magyarhoni ellenzék így gondolkozott, protectorai zavart helyzete a gondolat kivitelére kedvezőleg hatott. A török udvar a Zápolyák, és a Zápolyák iránt oly jó Szolymán elhalásával, úgy látszik, lemondott arról, hogy Budára a nemzeti trónt visszaállítsa; de mégis szükségesnek látta jó hiszemben hagyni a magyart, s Erdélyt folyvást olyan Archimedesi pontnak kívánta tekintetni, honnan az ausztriai kormányt sakkban, s a hozzá szító Magyarországot izgalomban tarthassa. Bár meglehet, hogy Erdélyből csak is ezért alkotott szabad államot, s csak is ezért engedett szabad fejedelem választást, mindazáltal meg volt jó következése, mert Erdély ez órától szabadon kormányozható magát, törvényeket hozhatott, a milyet tetszett, a vallás és sajtó-szabadság, irodalom és nemzetiség ipar és kereskedelem, tudomány és közmiveltés, szóval az anyagi és szellemi jólét, a haladás minden kellékét háborítlanul élvezhette; a portának csak annyi volt kívánsága, hogy az

ország 10–15,000 arany adóját küldje meg ¹⁾, s ellenségeinek ellensége, barátjának barátja legyen.

Ausztria, ki maga is, mint magyar király adozója volt a töröknek, s kiverésére, sőt a kormánya alatti Magyarhon megoltalmazására sem birt kellő erővel: elégségesnek tartá, ha Erdély a magyarkirálysággal legalább titokban jó szövetséget tart, s fejedelmei fenségét ha nyíltan nem is, de legalább titokban elismeri.

Ily elvek uralma mellett lépett a Báthori-ház Erdély trónára. E ház mint katolikus s a jezsuiták barátja, mint magyar és keresztény, – természetes, hogy inkább szított a magyar királyhoz; azonban Báthori István még török, s bár katolikus, csak protestans templomba jár, misét csak titokban halgat; ²⁾ de már Kristóf a jezsuitákkal nyíltan szövetkezett, s egyformán török és német; Báthori Zsigmond már, ki maga is jezsuita, egészen német irányt vett, Erdélyt az osztrákház uralma alá jutatta; mignem Bocskai a buzgó protestáns fellépésére, a német párt megbukott, a protestantismus győzött; s az utolsó Báthori már nem hogy jezsuita lehetett volna, sőt el kelle hagynia ősei vallását, s csak mint protestáns foglalható el székét, mit a török és osztrák ház közti ingadozásával veszélybe döntött; míg végre Bethlen Gábor alatt a protestáns és alkotmányos független fejedelemség, török fenség mellett, egész teljerejében életbe lépett.

E nagyszerű dráma tragikus jelenetei képezendik a jelen kötet tartalmát.

¹⁾ S kevés ajándékot Lajstromat I. Szalay, Magy. Történelemhez I. 114. 300. ²⁾ Bod. Hist. Eccl. Ms. Libr. II c. 3